

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 124 2003

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word för Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2004 och för recensioner 1 september 2004.

Sedan årgång 2002 av *Samlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

ISBN 91-87666-21-9

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2003

redaktörernas stringenta modernismdefinition, utan läsaren konfronteras med vaga innehållsliga kriterier sammanblandade med väldefinierat formella. Termen "modernism" var olycklig redan när den lanserades, av det skälet att den implicerar ett övermod: vår tid är den sista och bästa av alla tider, vår estetik vet att den är den (enda) moderna.

Innehållsliga kriterier är mycket svåra att tillämpa – såväl kritik som lovtal över staden förekommer även i ytterst traditionell roman. Den som vill inkludera Ibsen, Hamsun, ja kanske hela det moderna genombrottet, i modernismen gör begreppsbildningen en björntjänst, då konsekvensen av dylik vidsynthet är att snart sagt hela den skandinaviska litterära 1900-talslitteraturen utnämns till modernistisk. Alla katter blir grå.

Däremot skulle man idag i ljuset av en avslutad postmodernistisk och poststrukturalistisk debatt kunna teckna konturerna av en avgränsad epok från förslagsvis imagisterna till Beckett, präglad av vissa poetiska ideal, t.ex. konstverkets autonomi, och vissa tekniker, t.ex. fragmentering, minimalism och täta litterära referenser. Märkligt nog är sönderbrytande tendenser ofta förenliga med en närmast klassicistisk förtjusning inför strukturer i balans och gyllene snitt (jfr Picasso). Vi måste helt enkelt lära oss att betrakta modernismen bakifrån med början, mitt och (åtminstone provisoriskt) slut.

Särskilt angeläget vore det att i stället för att upprepa tankegods om mytisk metod o.d. försöka se vilka myter modernismen själv konstruerar eller förändrar, såsom myten om det omedvetna, myten om det djupast mänskliga, myten om sexualiteten etc.

Framför allt bör man betrakta termen "modernism" som värdeneutral, "modernism" bör varken ses som sannare eller bättre än "idealrealism", "naturalism" eller "symbolism". Först när så är fallet kan vi seriöst diskutera epokbegrepps provisoriska karaktär och Ibsens, Hamsuns m.fl. tendenser att överskrida dem.

Även om dylika akuta frågor sällan ställs i Tysdahls m.fl. antologi motiverar de mest väl-skrivna bidragen läsaren att ständigt reflektera över och problematisera sin egen modernismförståelse och sin egen syn på parallella förlopp i anglosachsisk och skandinavisk poesi och prosa, varför redaktörerna väl har infriat de förväntningar de inger i sin introduktionsessä.

Roland Lysell

Anders Tyrberg, *Anrop och ansvar. Berättarkonst och etik hos Lars Ahlin, Göran Tunström, Birgitta Trotzig och Torgny Lindgren*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2002.

I sin monografi *Anrop och ansvar. Berättarkonst och etik hos Lars Ahlin, Göran Tunström, Birgitta Trotzig och Torgny Lindgren* distanserar sig Anders Tyrberg från föreställningen om den litterära texten som en anonym, självreferentiell artefakt och hävdar att litteraturen skrivs av konkreta författare, riktar sig till konkreta läsare och bär verklighetsrelaterad betydelse. Inspirerad av anglosaxiska moralfilosofer som Martha Nussbaum och Alasdair MacIntyre vill Tyrberg se den litterära kommunikationen som en pragmatiskt-moralisk handling, förankrad i textens narrativa strukturer. Hans alternativ till den verkcenterade litteraturvetenskapen är ett slags "narrativ etik" (17). Dess huvudinnebörd formulerar Tyrberg i kontraktuella termer. Berättelsen betraktas som författarens etiskt bindande tilltal som försätter läsaren i en svars- och ansvarsposition. Läsaren fullföljer kontraktet då han öppnar sig för författarens anrop och tillämpar berättelsen på sitt liv.

Detta etiska grundkoncept ges i *Anrop och ansvar* en närmast religiös utformning. När Tyrberg ska konkretisera författarens och läsarens kontraktuella positioner, lämnar han det moralfilosofiska betraktelsesättet och hänvisar till bibliska modell-situationer, som inte underkastas någon etisk värdeanalys utan beskrivs med religionens vokabulär: bön, bekännelse, förbund etc. Den moraliskt-pragmatiska ansatsen får sålunda lämna plats åt ett teologiskt perspektiv; tilltalet blir en form av nåd. Med denna blandning av pragmatiska och religiösa kategorier studerar Tyrberg ett antal romaner av fyra samtida svenska författare: Lars Ahlin, Göran Tunström, Birgitta Trotzig och Torgny Lindgren. Monografien formulerar som sin huvuduppgift att undersöka hur romanernas etiska värdegrund gestaltas och genom vilka retoriska strategier den kommuniceras till läsaren.

Anrop och ansvar aktualiserar väsentliga frågeställningar, som delvis försumrats i svensk litteraturforskning, och de fyra författarskapen inbjuder onekligen till ett utforskande av berättandets etiska och retoriska villkor. Men Tyrbergs sätt att närma sig litteraturen som moraliskt-kommunikativt fenomen är långt ifrån invändningsfritt. Jag ska diskutera några särskilt problematiska moment i hans studie.

Tyrberg gör inledningsvis gällande att det först är ”under det allra senaste decenniet” (12) som tesen om den litterära texten som självreferentiell artefakt på allvar ifrågasatts. Sanningen är att de verkcentrerade skolorna från allra första början tvingats till debatt av grupperingar som framhävt litteraturens etiska dimensioner. Ett känt exempel är nykritikernas fejd med Chicagoskolan, vars nyaristoteliska, moraliskt präglade berättarteorier uppvisar påfallande likheter med Tyrbergs narrativa etik. Ett av nykritikens huvudargument rör Chicagoskolans oreflekterade koppling mellan estetik och etik. Samma svaghet behåftar den ”tankemodell” (24) som ligger till grund för Tyrbergs studie. Han vill placera sig ”någonstans mitt emellan Nussbaums och Millers ytterligheter” (15), men vad detta ”någonstans” innebär förklaras inte närmare. Vilka konsekvenser det otillräckligt utredda förhållandet mellan etik och estetik har för Tyrbergs undersökning framgår av hans resone-mang kring klichéns funktioner. Han illustrerar sin etiska kommunikationsmodell med en scen ur *Madame Bovary*, där den uttråkade Rodolphe vägrar lyssna på Emmas kärleksfloskler – Emma representerar här författaren och Rodolphe läsaren. Enligt Tyrberg är det ”Rodolphes moraliska skyldighet” att leva sig in i ”Emmas slitna och fattiga ord” (26). Men med utgångspunkt i exempelvis den ryska formalismen skulle man kunna hävda att Rodolphe inte lyssnar på Emma eftersom hon helt enkelt inte lyckas skapa litteratur. Är det inte snarare författarens skyldighet att producera en text som fångar läsarens uppmärksamhet? Exemplet med Rodolphe visar inte bara hur svårt det är att beskriva estetiska fenomen i etiska termer utan tydliggör också ett av de mer problematiska tankemönstren i Tyrbergs studie. Utmärkande för en stor del av 1900-talets litteraturvetenskap är övertygelsen om den litterära semantikens specificitet. Tyrberg däremot utgår från teorier som inte ser någon kvalitativ skillnad mellan vardaglig och litterär kommunikation, en grundhållning som speglas i hans syn på litterära klichéer. Enligt de ryska formalisterna har klichéerna till uppgift att utgöra underlag för defamiliariseringseffekter, som trotsar läsarens förståelserutiner och därmed ökar textens litteraritet. Tyrberg ser i litteraturens konventioner inget annat än en kontraktbunden garant för läsbarhet.

Denna attityd till det klichéartade är en produkt av Tyrbergs allmänna syn på litteraturens moraliska aspekt. Han deklarerar att han vill se

litteraturens etik inskriven snarare i textens retoriska än i dess tematiskt-mimetiska strukturer. Men hans kontraktuella modell bygger genomgående på betydelse och förståelse. Författaren påstås formulera berättelser som besvarar den praktiska frågan ”Vad skall jag göra för att leva ett rikare liv?” (88); läsaren tilldelas uppgiften att förstå och tillämpa denna i texten inskrivna livsvisdom. Tyrbergs narrativa etik visar sig alltså vara ett slags etiserad hermeneutik. En direkt konsekvens av denna hermeneutiska vinkling är att etiken knyts till textens läsbarhet. Tyrberg utgår från att varje berättelse har en stabil, dechiffrerbar betydelse som avkodas i en ansvarsfull läsning. De olika konventionaliserade figurerna fungerar som vägvisare, utplacerade av den ansvarsfulle, kontraktbundne författaren för att leda läsaren mot det moraliskt angelägna budskapet. Ska formalisternas främmandegörande grepp som snarare stör än främjar läsbarheten i så fall betraktas som omoraliska?

Som Konstanzskolans teoretiker visat handlar konflikten mellan Emma och Rodolphe – och mellan Tyrberg och formalisterna – inte om rätt och fel utan om två historiskt fixerbara typer av litterär betydelseproduktion. Formalisterna konstruerar sitt litteraturbegrepp för att legitimera ett modernistiskt skrivsätt. Tyrbergs narrativa etik vilar på den schleiermacherskt-diltheyyska hermeneutikens axiom som har täckning i äldre litterära diskurstyper. Symptomatiskt nog jämför Tyrberg Ahlins *Natt i marknadstället* med en nytestamentlig liknelse. En modellgenre som i än högre grad överensstämmer med Tyrbergs litteratursyn är predikan och den ur predikan framsprungna moraliteten. Tyrberg förväntar sig att hela litteraturen ska kommunicera ungefär på samma sätt som den senmedeltida *Everyman*.

Ett annat problem i Tyrbergs tankemodell är hans etikbegrepp. I stället för att precisera dess innebörd i en systematisk begreppsdiskussion hänvisar han till ”den unika, lokala och situationsbestämda nästans anrop” (15). Som etiska modellsituationer nämns den gammaltestamentliga klagan, Jobs bön och Jesus parabelundervisning. Kruxet är att ingen av dessa har en självklar etisk halt. Som i synnerhet Claus Westermann demonstrerat handlar klagosången inte om gott och ont utan om lidande och gudomlig hjälp. Jobbokens huvudintention är att diskreditera vedergällningslärans moraliska tänkande och försvara det amoraliskt-apofatiska i Guds och människans

relation. Jesus liknelser besvarar inte frågan *quid agas* utan förkunnar Guds rike – det är först som ett resultat av den uteblivna parusin som några av liknelserna underkastas en stegvis etisering. Enligt Joachim Jeremias är detta parenetiska inslag relativt svagt i Markusevangeliets historia om såningsmannen, den liknelse Tyrberg mest frekvent hänvisar till.

I Ahlinkapitlet förankrar Tyrberg sin kommunikationsmodell i den breda existentialistiskt-personalistiska strömningen med Kierkegaard, Buber, Marcel och Sartre som de viktigaste namnen. Denna idétradition har dock ingen odelat positiv attityd till etiken. Tyrberg noterar visserligen att Kierkegaard i *Frygt og beven* suspenderar det etiska, men ser i denna tankeoperation ingen teoretisk komplikation för sin modell. Faktum är att Kierkegaards suspension återklingar hos nästan alla existentialistiskt-dialogiska filosofer och teologer Tyrberg återoppar – problemet kan knappast ignoreras. Heideggers distinktion mellan moralisk och existentiell skuld, Gogartens mellan "Grundhaltung" och "Einzelhandlung", Tillichs mellan teologisk och moralisk synd, Mouniers mellan det personala och det moraliska, alla varierar på skilda sätt Kierkegaards övertygelse om de moraliska kategoriernas otillräcklighet.

Denna återhållsamhet gentemot det etiska utmärker också merparten av de moderna kontinentala litteraturvetare och hermeneutiker Tyrberg hänvisar till. Han ser i Wolfgang Iser en pragmatiker som är "mer intresserad av vad en litterär text gör än vad den betyder" (23). Visserligen stämmer det att Iser utgår från Wayne Booths etiskt-retoriska kategorier, men han skriver in dem i en fenomenologiskt-hermeneutisk referensram. Medan Booths implicite författare först och främst vill påverka sin mottagare, är Iser implicite läsare inriktad på att konstruera textens betydelse. Då Iser, till exempel i sin analys av *Vanity Fair*, tar upp romanens moraliska tematik belyser han den inte som ett pragmatiskt-etiskt utan som ett hermeneutiskt problem.

Den främsta orsaken till att Tyrberg ser både Kristus, Kierkegaard och Iser som moralister ligger i hur han förstår begreppet etik. Relationen mellan två subjekt, vare sig det handlar om Gud och människa eller författare och läsare, kan beskrivas på många sätt: ontiskt, antropologiskt, soteriologiskt, personalistiskt, moraliskt. Tyrberg upplöser dessa distinktioner i en etikens odifferentierade sfär. Hans etikbegrepp är så brett att det

rent av används synonymt med allvar (22), djup (98) och ideologi (21). Som moraliskt relevant betraktas allt som inte är "oskyldigt tidsfördriv" (12), ändamålslöshet och "lek" (12). Tyrberg är förvisso medveten om att han använder "ett vitt etikbegrepp" (15). Men frågan kvarstår: vilket analytiskt värde har ett så löst konceptuellt verktyg?

Ytterligare ett problem i Tyrbergs modell är de religiösa kategoriernas relevans. Han låter sin "reflektion kring estetik och etik" vägledas av "den lutherska dikotomin *imitatio/vocatio*". Men denna "tankefigur" (44) är ingen neutral formel som passar lika bra på alla de estetiska och etiska kontexter Tyrberg sätter i spel. Luthers begrepp *imitatio* är relaterat till hög- och senmedeltidens *sequi* och *imitare*, som han dessutom återger i polemiskt tillspetsad, starkt förenklad form. Många av Tyrbergs representationsformer – bild, figura, mimesis – får inte plats i detta snäva latinska paradigm. Inte heller gör Luthers *vocatio* rättvisa åt det breda teologiska kontextspektrum som Tyrberg utnyttjar. *Vocatiobegreppet* bottnar i Luthers antropologi och rymmer en mycket speciell syn på människans förhållande till synden och frälsningen.

Tyrberg karakteriserar sitt *vocatiobegrepp* som "ett slags anrop" som kommer från "en tillvaro i utsatthet, isolering och språklig förbistring" (28). Det är framför allt klagosångens nödrop som får utgöra mönster för författarens *vocatoröst*. Denna arketyppiska situation skrivs ut på tre bibliska tilltalsformer: "bönenes hänvändelse" (29), den uppfordrande kallelsen samt förkunnelsen. En allvarlig brist i denna typologi är dess uppenbara motsägelser. Tyrberg definierar exempelvis författarens anrop i kontrast till löftet. Men den förkunnelse han ser som en av anropets underkategorier bygger i hög grad just på löftets situation. En liknande inkoherens råder mellan de enskilda modellsituationerna och den bärande distinktionen *imitatio/vocatio*. Så som Tyrberg tolkar Luthers dikotomi innebär den en stark antagonisering av människans horisontala och vertikala relationer: det är inte genom att vända sig direkt till Gud utan genom att öppna sig för sin nästa som människan påstås kunna realisera sitt etiska kall. Det finns i Bibeln en mängd exempel på ett sådant mellanmänniskt tilltal. Men Tyrbergs alla modellsituationer beskriver förhållandet mellan människa och Gud. På vilka premisser denna vertikala relation kan stå modell för den horisontala *vocatio* förklaras aldrig.

Denna inkoherens avslöjar en påfallande begränsning i Luthers dikotomi som bas för den ”anropets estetik” (29) Tyrberg vill konstruera. I den tidigaste patristiken avvisas allt estetiskt tänkande som hedniskt. Men relativt snabbt avlöses denna antiestetiska attityd av en strävan att anpassa den antika estetiken till den kristna frälsningsläran. Det finns kyrkofäder som försöker formulera denna alternativa kristna estetik på ett sätt som påminner om Tyrbergs dialogiskt-etiska koncept. Vad deras tankebyggen – Augustinus caritas-estetik är kanske det mest kända exemplet – visar är att den kristna tilltalsestetiken inte kan konstrueras annat än genom att ha sitt yttersta du i Gud. Det är den religiösa människa/Gud-relationen som de mellanmännsliga jag/du-relationerna vilar på och inte tvärtom. Genom sin hårda lansering av Luthers antagoniserande dikotomi försummar Tyrberg det estetikkonstituerande människa/Gud-förhållandet och ställer sig samtidigt inför en omöjlig uppgift. Eftersom människan i olika epoker på olika vis definierat sitt förhållande till Gud, har hon framskapat olika estetiska tankemönster och utarbetat olika diskurstyper – inte alla tilltalsbaserade och inte alla etiska. Vart och ett av dessa konventionaliserade skrivsätt har sin särskilda ”Sitz im Leben”, sin bestämda antropologiska ram, sin egen sociala och kulturella förankring. I sin systematik försöker Tyrberg ur en sådan mycket specifik genre – den gammaltestamentliga klagan – härleda en rad andra bibliska diskurstyper. Inkoherenserna i hans typologi beror i hög grad på att han avhistoriserar sina kategorier för att konstruera ett tidlöst paradigm.

I min granskning av hur Tyrbergs tankemodell fungerar som ”ingång” till de fyra författarskapen har jag valt att koncentrera mig till studiens längsta kapitel, som ägnas Birgitta Trotzig med fokus på hennes roman *Dykungens dotter*. Tyrberg hävdar inledningsvis att Trotzig i sina böcker ställer etiken i centrum och tilldelar sig själv rollen som identifikatorisk, ställföreträdande tillbedjare, som gestaltar kollektivets lidande och klagan. Till stöd för sin tes citerar han några av Trotzigs icke-skönlitterära uttalanden där hon framhäver litteraturens etiska uppgift. Vad Tyrberg däremot inte nämner är att Trotzig minst lika ofta explicit förnekar att hennes författarskap har en etisk intention. I en intervju publicerad tre år före *Dykungens dotter* vänder hon sig mot alla ”idioter som av konst begär först och främst Moral”

och inskärper att det som finns i hennes böcker är ”helt och hållet en värld ’före etiken’. Där har ont och gott ingen betydelse” (*Ord och Bild* 1/1982). I olika sammanhang ifrågasätter Trotzig också den identifikatoriska inlevelsepoetiken och påstår att konsten innebär protest, förnekande, ur-sadelnkastande. I huvuddelen av dessa uttalanden markerar Trotzig sin identitet som modernist. Att – som Tyrberg gör – privilegiera hennes etikvänliga utsagor medför en påtaglig avmodernisering av hennes författarskap.

Tyrberg vill studera *Dykungens dotter* som ett författarens etiskt laddade tilltal. Det är ett gott uppslag. En möjlig väg vore att utgå dels från de många Trotzigartiklar där den moderna världens sjukdom diagnostiseras, dels från de poetologiska texter där Trotzig tillskriver olika litterära grepp en medicinal funktion, och läsa *Dykungens dotter* som ett slags modern moralitet med avsikt att skaka om och förbättra här-och-nu-levande läsare – Trotzig har i olika sammanhang bekräftat att moraliteten är en levande genre för henne. Men Tyrberg väljer varken denna eller någon annan väg som skulle kunna lyfta fram textens inneböende tilltalspotential. Såväl i Trotzigkapitlet som i resonemangen kring de övriga författarskapen tillskrivs romanernas retoriska dimension en enbart marginell roll. Den hermeneutiserande tendensen i Tyrbergs tankemodell dominerar helt hans undersökningspraxis. I stället för att ägna sig åt romanernas retorik genomför han en serie tolkningar. Det retoriska behandlas varken på sägandets nivå eller som meningens semiotiska villkor utan skrivs in i de studerade texterna som deras centrala semantiska struktur. Romanerna läses som metalitterära utsagor, som i mer eller mindre förtäckt form tematiserar sina egna kommunikationsbetingelser.

Sitt tolkningsarbete organiserar Tyrberg enligt den syn på betydelse som presenterats i inledningskapitlet. Han menar att varje litterärt verk innehåller ett system av tolkningsstyrande vägvisare. De har i regel karaktären av konventionaliserade signaler – klichéer, allusioner, gen-reanvisningar – som aktualiserar skilda litterära, filosofiska och teologiska intertexter; meningsproduktionen förstås som en intertextuellt realiserad kontextualisering. Tyrberg betraktar verkets intertextuella markörer som författarauktoriserade och etiskt bindande ”fästpunkter”, som liksom står utanför romanens semantiska gungfly och tryggt leder läsaren mot det slutgiltiga, moraliskt ange-

lägna budskapet. Slutbetydelsens stabilitet påstås ha sin garant i signalernas kontraktbundenhet. Jag ger Tyrberg rätt i att *Dykungens dotter* öppnar sig för kontextualiserande tolkningar, som på olika sätt kan knytas till Trotzigs intentioner; mycket i romanen överensstämmer påfallande väl med åsikter hon formulerar i artiklar och intervjuer. Men jag tror att Tyrberg överskattar de konventionaliserade greppens pålitlighet. De utgör inga enkla anvisningar som friktionsfritt leder läsaren till ett i förväg bestämt mål utan ingår i avancerade estetiska strategier som kan komplicera textens betydelse. Tyrberg menar exempelvis att valet av sagogenren fungerar som en ”bekännelse” (228) från författarens sida. Men i så fall är denna bekännelse rätt förrädisk. I essän ”Törnrosa”, som har många direkta kopplingar till *Dykungens dotter*, visar Trotzig att hon med begreppet saga förstår något helt annat än vad som brukar stå i litteraturvetenskapliga lexika. En annan vägvisare hittar Tyrberg i en av gestalterna – gårdskarlen – som tillskrivs de medeltida helgonfigurernas förebildlighet. Men gårdskarlen är långt ifrån oklanderlig: han super, hatar, misshandlar. Med auktoritet och kontraktuellt ansvar förser Tyrberg också romanens berättare. Men denna skaz-röst faller gång på gång omdömen som direkt strider mot författarens uttalade värderingar.

En annan komplikation är att *Dykungens dotter* – i likhet med de övriga diskuterade romanerna – genomkorsas av betydelseproducerande signaler som leder åt olika håll, som skapar konflikter, som upphäver varandra. Tyrberg försöker bemästra detta dynamiska betydelseöverskott genom att i varje tolkning utgå från ett par markörer, som han gör till centrum för sin semantiska tillslutning. De valda signalerna påstås spela ”en avgörande roll” (236), inta ”en särställning” (230) etc. Tyrberg gör inte sina hierarkiseringar utan motivering. I tolkningen av *Dykungens dotter* ger han företräde åt paratextuellt förankrade intertexter med argumentet att det paratextuella fältet ingår i en ”direkt” (222) kommunikation mellan författare och läsare. Men man undrar om han inte missbedömer paratexternas direktthet – de behöver varken stå utanför verkets estetiska spel eller utpeka de starkaste intertexterna. Tyrbergs motivering förklarar inte heller varför han i sin tolkning begränsar sig till blott några av paratexternas talrika intertextuella signaler. Detta monofoniserande drag i hans hermeneutiska praktik framträder särskilt starkt då han kommenterar passager

som är närmast ordagranna anspelningar på källor som inte ingår i hans intertextuella kanon. Flera av hans exempel på romangestalternas besatthet är nästan exakta augustinska citat, där inte besattheten utan *concupiscentia* står i fokus. Men Tyrberg bortser från denna mest självklara intertextuella bas och belyser Augustinusallusionerna utifrån Markusevangeliets historia om utdrivningen av de orena andarna, en av hans återkommande intertexter. Resultatet av denna uteslutningstaktik blir en märkbar harmonisering av romanens betydelsestrukturer. Även om Tyrberg ibland noterar att såväl *Dykungens dotter* som studiens övriga romaner genomsyras av mångstämmighet, ambivalens och ironi, tillåts det inte påverka hans hermeneutiska arbetssätt: trots ”alla motsägelser och paradoxala ironier” (363) påstås texterna obehagligt leda till ”ett entydigt etiskt begrepp” (363), ”en bestämd punkt” (176), en ”författarens och romanens grundsyn” (189).

Svagheten med Trotzigkapitlets intertextuella kanon är inte bara att den reducerar romanens meningsstrukturer utan också att den motarbetar Tyrbergs övergripande metodiska syften. Även om han sätter tematiken och hermeneutiken framför tilltalet och retoriken, hade han med hjälp av just tematiken kunnat hävda berättelsens etiska karaktär genom att i sin tolkning utgå från moraliskt profilerade intertexter. *Dykungens dotter* rymmer en mängd sådana referenser – till Simone Weils samhällskritiska skrifter exempelvis. Men även denna etiserande möjlighet tar Tyrberg till vara endast i begränsad omfattning. Han observerar träffande att romanen aktualiserar personalistiska intertexter, men utreder inte närmare deras etiska uttrycksformer hos Trotzig. I stället håller han sig främst till de referenser som hör hemma i den grekiskt-ortodoxa kristendomen: den heliga narren, ikonens teologi, Dostojevskijs människosyn etc. Detta intertextuella val är på många sätt välmotiverat. En stor del av de idéströmningar Trotzig ser som sina inspirationskällor, till exempel *la théologie nouvelle*, hämtar avgörande impulser från den grekiskt-ortodoxa teologin. Också romanen själv ger intressant respons på Tyrbergs kontexter; med hjälp av sina ortodoxa referenser lyckas han spåra flera centrala betydelseskikt i *Dykungens dotter*, till exempel skapelsens aktiva roll i frälsningsprocessen. Men det problematiska med Tyrbergs ortodoxa intertexter är att de inte har någon självklar moralisk relevans. Som ledande nutida ryska teologer – Sergej Bulgakov, Vladimir Lossky, Pavel

Evdokimov – ständigt betonar har den grekiskt-ortodoxa teologin inte en moraliskt-forensisk utan en ontisk karaktär. Det är inte mellan ont och gott utan mellan Gud och djävul, paradiset och Hades, liv och död som de grekiska kyrkofäderna placerar människan. Trotzig konstaterar själv att Dostojevskij och hela den grekiskt-ortodoxa traditionen företräder en ”religiös amoralism” (*Ord och Bild* 1/1982).

Även om Tyrberg på ett ställe citerar ur Losskys klassiska *Östkyrkans mystiska teologi*, har han uppenbara svårigheter att förstå det grekiska tänkesättets särart. Att han på fullt allvar hänvisar till engelska översättningar av titeln *Besy (Onda andar)* som auktoritativa tolkningsinstanser (279) är symptomatiskt. Han tränger kontinuerligt in sina ortodoxa kontexter i en främmande, occidental tolkningsram. I hans framställning blir Kristus *anastasis*, aktualiserad i romanens andra motto, lika med det västerländska korsfästelsemysteriet, grekernas nyplatoniskt koncipierade eikonbegrepp lika med Thomas a Kempis *imitatio*, de heliga dårnarna lika med den latinska medeltidens exempelfigurer, den grekiska kristologins ”redan nu” lika med den augustinska traditionens ”inte än” etc. Denna tvångsoccidentaliserings och tvångsetisering av de ortodoxa intertexterna omvandlar *Dykungens dotter* till en sorts utvecklingsroman, där gestalter genom moralisk självinsikt når slutgiltig försoning. Jag är beredd att hålla med Tyrberg om att *Dykungens dotter* har positiva, optimistiska inslag. Men de introduceras främst genom just de grekiskt färgade intertexterna som placerar sig bortom moralen. Romanens etiska diskurs däremot domineras av en människosyn som underminerar Tyrbergs harmoniska bild av gestalternas slutgiltiga försoning. Mojan inser visserligen sin skuld och beträder förlåtelsens tid, men bara ett par sidor senare sviker hon sin dotter igen. Denna typ av återfall knyts i både Trotzigs artiklar och *Dykungens dotter* till människans naturbundna, outrotliga förstörelsedrift, som gör all jordisk försoning skör, ytlig, kortvarig.

Tyrbergs tolkning av *Dykungens dotter* avslutas med ett försök att beskriva romanens retorik i rituella termer. Trotzig tilldelas liturgens roll samtidigt som läsningen får karaktären av en dophandling. Att sakramentalisera bokens tilltal är en fruktbar idé som har full täckning i romanens grekiska intertexter, även om det eukaristiska mysteriet nog vore en mer träffande liturgisk kontext än dopet: parallellen mellan Kristus kropp, det eukaristiska

brödet, skapelsen, Bibeln och ikonerna är en central tanke i den ortodoxa teologin. Oklart är däremot hur denna liturgisering hänger ihop med tolkningens övriga element. För det första hävdar Tyrberg i början av sitt kapitel att Trotzig ger röst åt det lidande kollektivets klagorop. Hur kan det lamenterande jaget samtidigt axla rollen som dopets förrättare? Motsägelsen blir desto starkare genom att den ortodoxa liturgin har en jublande, hymnisk prägel. För det andra är den ortodoxa liturgin förankrad i en nyplatoniskt färgad världsbild, har en ontiskt-ikonisk karaktär och speglar den ständigt pågående himmelska liturgin (varken Genette eller Tyrberg har för övrigt någon bra term för denna tidlösa durativitet) som överstiger alla moraliska distinktioner. Det är svårt att hitta ett idékomplex mer avlägset från Tyrbergs anglosaxiska pragmatism än den ortodoxa kristendomens liturgiskt präglade verklighetsuppfattning.

En grundförutsättning för den intertextuellt baserade tolkningsmetoden Tyrberg tillämpar på de fyra författarskapen är att uttolkaren har ett fast grepp om de utnyttjade intertexterna. Tyvärr belastas Tyrbergs studie av en rad uppenbara felaktigheter; förståelsen av figurabegreppet är en av många. Mer ödesdigert är att han ofta förenklar sina intertexter, rycker loss dem från deras sammanhang och upplöser deras särart – kanske en konsekvens av att han sällan rådfrågar den mer kvalificerade forskningen på området. Jag nöjer mig med att kommentera ett exempel. Helgonlegenden har under sin långa historia framskapat många former med rötter i skilda antropologier. Den kan vara moralisk eller amoralisk, bygga på eikon- eller imitatioteologin, berätta om fläckfria bekännare eller omvända syndare, ställa asketisk kontemplation eller nästans rop i centrum, domineras av doxologiska eller uppbyggliga funktioner. Då en legend överförs från en miljö till en annan anpassas den till sina nya villkor genom olika omredigeringar som aldrig helt suddar ut de äldre teologiska skikten. I sin tolkning av Torgny Lindgrens *Hummelhonung*, där Kristoferlegenden och legendpoetiken i stort fungerar som central kontext, förutsätter Tyrberg att alla legender bygger på en speciell, världsfrånvärd variant av *imitatio* – genrens dynamiska historia lämnas helt obeaktad. Ännu märkligare är att Tyrberg inte gör någon tydligare distinktion mellan legenden som sådan och Luthers syn på ”Lügende”, som säger mer om Luthers egna teologiska ”ingångar” än om helgonlegenden i sig.

Som en direkt konsekvens av denna uttuning av intertexternas identitet börjar de aktiverade idékomplexen alltmer likna varandra. Ytterst sällan låter Tyrberg de diskuterade romanerna mobilisera motstånd mot sina kontexter. Hans framställning genomsyras av likhetsuttryck: påminna om, närma sig, vara analog med. Det vore fel att påstå att denna likhetshermeneutik *alltid* gynnar Tyrbergs etiserande syfte. I tolkningen av *Hummelhonung* exempelvis skulle Lindgrens moraliska profil ha framträtt mycket tydligare om Tyrberg hållit Kristoferlegendens olika betydelselager isär. Men i de flesta fall är konturlösheitens direkta resultat att kontexterna lättare kan infogas i tolkningarnas lutherskt etiska rörelse. En frekvent manöver i Tyrbergs studie är att han i de tolkade romanerna fokuserar några av kristendomens allmänna begrepp – kärlek, kropp, kenosis etc. – som i de olika konfessionella och teologihistoriska sammanhangen fått starkt varierande betydelse. I stället för att fråga vilken av dessa betydelse som bäst motsvarar romanens framställningssätt utgår han från den lutherska etikens begreppsdefinitioner. Romangestalternas ambivalenta antropologiska status exempelvis etiketteras närmast mekaniskt med den lutherska formeln *simul iustus et peccator* – som om människans paradoxalitet inte givit upphov till andra kristna, inte nödvändigtvis etiskt präglade förklaringsmodeller, som vi dessutom vet att de diskuterade författarna är förtrogna med. De moraliska betydelsestrukturer som Tyrberg upptäcker i de fyra författarskapen är i hög grad en frukt av denna typ av intertextuella glidningar. Tyrbergs benägenhet att uppfatta produktion och reception av litterär mening som en etisk akt framprovocerar gång på gång frågan om det är så ”den ansvarsfulla läsaren” (231) ska förhålla sig till sitt tolkningsobjekt.

Krzysztof Bak

Meaning and Interpretation. red. Dag Prawitz. Almqvist & Wiksell. Stockholm 2002.

Boken *Meaning and Interpretation* behandlar utifrån en rad olika perspektiv begreppen mening och tolkning – två begrepp som får sägas vara av fundamental betydelse inom de estetiska vetenskaperna, men också, åtminstone på senare tid, inom filosofi. Boken utgörs av en samling essäer som presenterades vid en konferens som hölls i

Stockholm 1998, inom ramarna för det tvärvetenskapliga forskningsprojektet ”Mening och tolkning”. Utöver bidrag från svenska forskare bl.a. i filosofi, litteraturvetenskap, historia och lingvistik, återfinns också fyra essäer av forskare verkssamma utanför Sverige, nämligen Paul Ricoeur, Jørgen Dines Johansen, Kendall Walton och Donald Davidson.

De olika essäerna spänner över en mängd olika frågor som uppkommer i samband med begreppen mening och tolkning. Flera artiklar rör rent språkfilosofiska frågor, som huruvida språklig mening är ”kompositionell” (d.v.s. tanken att meningen hos ett komplext uttryck, är bestämd av meningen hos dess delar, och det sätt det är sammansatt), hur språklig mening förhåller sig till språklig användning, och vilka krav som bör ställas på teorier om språklig mening. Några artiklar behandlar rollen som tolkning spelar inom samhällsvetenskaper som historia och juridik. Ett annat tema kring vilket ett antal essäer rör sig, gäller platsen som begreppen mening och tolkning intar i samband med estetiska diskussioner kring musik, litteratur och konst. Här ska jag, främst på grund av inriktningen på denna tidskrift, huvudsakligen koncentrera mig på just detta senare tema.

Jag vill redan nu säga att den tvärvetenskapliga behandlingen av begreppen är lovvärd. Förvisso är väl ett utbyte av idéer mellan åtminstone de estetiska disciplinerna och filosofi ganska ofta förekommande. Och detta är väl naturligt nog – det vore märkligt om vad som diskuteras inom filosofi kring exempelvis tolkning, inte hade någon bäring på olika faktiskt förekommande tolkande verksamheter; men också omvänt, givetvis, vore det anmärkningsvärt om en filosofisk teori om, säg, tolkning av fiktionella verk, inte tog någon hänsyn till hur en sådan tolkning faktiskt går till inom t.ex. litteraturvetenskap.

Denna sorts korsbefruktnings har emellertid varit långt mer förekommande när den filosofiska sidan varit någon form av kontinentalfilosofi, snarare än logiskt-analytiskt orienterad. (Denna uppdelning av filosofin ska väl kanske inte överdrivas, och på senare tid har meningsfullheten i att dra en sådan skiljelinje ibland också ifrågasatts.) Snedfördelningen mellan de bägge filosofiska lägren vad gäller detta, är i viss mån förståelig. Kontinentalfilosofin har, för det första, av tradition visat större intresse för litteratur och konst, än vad analytisk filosofi gjort. Och det är